

بازشناسی اصول بازسازی و بهسازی محله های شهری در بافت فرسوده به منظور ابقاء هویت مکان (مقایسه ی تطبیقی نمونه های داخلی و خارجی)

بیتاحاجی زاده^{1*} . ایرج شهروزطهرانی²

1- دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات تهران ، ایران ، b.hajizadeh@sbiau.ac.ir

2- استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات تهران ، ایران ، Irag.shahrouztehrani@pec.architettifirenze.it

چکیده

پیشینه ی توجه به بافت های موجود شهری، به طور عام و بافت های تاریخی و فرسوده، به طور خاص به حدود نیم قرن پیش باز می گردد. توجه از پرداختن به ویژگی های صرفا کالبدی آغاز شد و به ابعاد پر دامنه تر فرهنگی و سپس برنامه ریزی اجتماعی-اقتصادی ارتقا یافته است. آنچه در این میان حائز اهمیت می باشد چگونگی برخورد با این بافت ها میباشد. سوال اساسی که در این تحقیق در پی پاسخگویی به آن هستیم این است که اصول بازسازی در پروژه های نوسازی و بهسازی به منظور حفظ ساکنین اصیل و ابقاء هویت مکان چیست؟ مداخله در این بافت ها از آن جهت ضروری می نماید که کالبد شهر نمی تواند همگام با زندگی جاری در آن پیش آید. در این مقاله که از حیث هدف از نوع کاربردی و از حیث روش انجام تحقیق از نوع قیاس تطبیقی میباشد به توصیف تجارب مقایسه ای برنامه های بازسازی و بهسازی می پردازیم که عمدتاً بر مناطق و نه مجتمع های ساختمانی متمرکز است. این مورد پژوهیها نشان دهنده ی پیچیدگی عظیم تر مسائل و معضلاتی اند که از تغییر رویکرد نوگرایانه ی بهسازی و نوسازی ناشی شده است. یک تجربه زمانی خوب است که با بستر و محیط خود سازگار باشد و اگر آن را در جایی دیگر عینا کپی کنیم، دیگر با محیط و بستر سازگار نیست و نمی توان آن را یک تجربه ی خوب تلقی کرد.

واژه های کلیدی: بافت فرسوده، بهسازی، نوسازی، حس تعلق، هویت مکان

این مقاله برگرفته ی بخشی از پایان نامه ی کارشناسی ارشد نگارنده با عنوان " طراحی مرکز محله ی خودیار در بافت فرسوده ی یزد با رویکرد پایداری اجتماعی-فرهنگی " میباشد که با راهنمایی جناب آقای دکتر ایرج شهروز طهرانی در دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات تهران در حال مطالعه میباشد.

مقدمه

فرسودگی از ابعاد متعددی برخوردار است که با یکدیگر ارتباط و پیوند متقابل دارند. برخی از این ابعاد به ویژگی های ابنیه و کارکردهای آنها مربوط می شوند، در حالی که ابعاد دیگر به کل گستره مربوط می شوند. [1]

فرسودگی در تصویر ذهنی، محصول تلقی و برداشت تصویر ذهنی بنا یا گستره است. در گذر زمان، با ایجاد تحول در محیط انسانی، اجتماعی، اقتصادی یا طبیعی، بافت بدون تغییر تاریخی در انتظار مردم امروز، تناسب خود را با نیازهایی که در خدمت آن است، از دست می دهد. این برداشت یک داوری ارزشی است و ممکن است در واقعیت فاقد جوهره ی واقعی باشد. [2] نوسازی بافتهای فرسوده شهری یکی از چالشهای مدیریت شهری دهه ی اخیر ایران است. [3]

فرسودگی بافت و عناصر درونی آن یا به سبب قدمت و یا به سبب فقدان برنامه ی توسعه و نظارت فنی بر شکل گیری آن بافت به وجود می آید، پیامد فرسودگی که در نهایت به از بین رفتن منزلت آن در اذهان شهروندان می شود، در اشکال گوناگون از جمله کاهش و یا فقدان شرایط زیست پذیری و ایمنی و نیز نابسامانی های کالبدی، اجتماعی، اقتصادی، تأسیساتی قابل دریافت و شناسایی است. [4]

امر قطعی آن است که بافت های کهن نیازمند حفاظت اند و سیا تگذاری و تصمیم گیری در جهت راهکارهای مرتبط با حفاظت در نوع احیای آن ها نقش تعیین کننده ای دارد. مداخله در بافت فرسوده فقط از منظر کالبد نمی تواند صورت گیرد و سامان دهی حرکتی، کارکردی، اجتماعی و ارتقای سطح زندگی اجتماعی را لازم دارد. با توجه به وجود سابقه تاریخی زیاد شهرهای ایران و وجود چندین هکتار بافت فرسوده و باارزش در شهرهای ما نیاز به بررسی تجارب بهسازی و نوسازی در بافت های فرسوده مشابه در سایر کشورها می تواند مفید فایده قرار گیرد. اما آنچه مسلم است این است گرچه فرهنگ مردم مسلمان با مردم کشور ما تا حدودی نزدیک است اما باید توجه داشت که در هر صورت این بهسازی و نوسازی در جامعه ای با فرهنگی متفاوت با فرهنگ مردم کشور ما صورت پذیرفته است، اما راهکارهای آن میتواند با بومی سازی به عنوان راهکارهایی مناسب در تجدید حیات شهرهای تاریخی فرسوده مورد استفاده قرار گیرد.

روش تحقیق

این پژوهش از نظر نوع هدف در زمره تحقیقات کاربردی و از حیث رویکرد، تحقیقی کیفی میباشد. با توجه به موضوع تحقیق روش گردآوری داده ها از نوع اسنادی - تحلیلی (تحلیل نمونه های موردی داخلی و خارجی) و مقایسه ی تطبیقی پروژه های نوسازی و بهسازی میباشد.

پیشینه ی مطالعاتی

منصوری در مقاله "نقش ادبیات نوسازی در توفیق آن" معتقد است بازآفرینی شهری و نوزایی شهری رویکردهای معاصر مداخله در بافت های شهری هستند که با نگاهی فراگیر برخوردی همه جانبه در زمینه ی بافت های فرسوده دارند. او این دو رویکرد را با اهدافی مشترک به خصوص توسعه ی پایدار به روزترین روش های مداخله می داند که تامین مسکن جدید، سرزندگی، مدیریت بهتر شهر و تقلیل آلودگی ها از جمله اهداف آنهاست. [5] ناظمی معتقد است در نواحی درونگرای اسلامی، به واسطه وجود سیاست های کم و بیش محافظه کارانه، فرایند تحول شهری به تاخیر افتاده است. این تاخیر منجر به سال ها عقب ماندگی در فرایند "تحول اجتماعی" شده است؛ حقیقتاً، این چارچوب های فیزیکی در مقطعی از زمان منجمد شده اند. [6] مقاله ی "نوسازی فرآیند نوسازی شهری" عدم توجه به تجارب کشورهای توسعه یافته را موجب اتخاذ رویکردهای غلط در روند نوسازی شهری می داند. این مقاله بازنگری در مفهوم

نوسازی شهری در قالب یک برنامه ی توسعه ی پایدار و با رویکردهای نوین را امری ضروری برای بهره گیری حداکثری از سرمایه های انسانی، مالی و فنی می داند. [7]

نیکی توکلی در ارتباط با نقش هویت فیزیکی شهر در پایداری آن چنین استنتاج میکند که هویت شهری نه تنها به عنوان یک عنصر فیزیکی یا طبیعی شناخته می شود، بلکه یک عنصر ذهنی و فرهنگی است که شکل گیری آن در ذهن مردم، ارتباط مستقیم با مداخلات تاریخی، باورهای مذهبی و افسانه ای، محیط زیست، سنت ها و از این دست دارد. در نتیجه، هویت شهری مرحله ای از سناریوی شهری است. [8]

حامد اخگرکاهش جمعیت شهر قدیمی در دهه های اخیر را در اثر مهاجرت ساکنان آن به دیگر مناطق شهر می داند و در این خصوص معتقد است که این فرایند، بازتابی از مشکلات شهر قدیمی و فقدان یک دیدگاه سیستماتیک از جانب مسئولان است. و چنین استنتاج می کند که افزایش سطح کیفی زندگی در شهر قدیمی می تواند مردم را به ماندن و زندگی در آن تشویق کند. [9]

مبانی نظری

مکان، عنصر اصلی هویت ساکنان است. انسان با شناخت مکان می تواند به شناخت خود نائل شود. علاوه بر ساختار کالبدی مکان، خاطرات افراد در هویت بخشیدن به مکان موثر است. بحران مکان به مفهوم بحران معنی اجتماعی از فضا و زمان، از بارزترین مشکلات شهرسازی معاصر است. بحرانی که در ایجاد فضاهای شهری فاقد هویت، فاقد تاریخ و اعتبار تبلور یافته است. [10] حس تعلق به مکان در درجه ی نخست به معنای خاص و متمایز بودن، ثابت و پایدار ماندن و به جمع تعلق داشتن است. [11] مکان علاوه بر مرزپذیر و قابل تحدید بودن؛ ثبات نیز دارد. بنابراین با تامین نیاز به تداوم داشتن و پایدار بودن، منبعی مهم در تامین هویت به شمار می آید. [12]

مکان زمینه ای برای فعالیت هاست و عموماً دارای هویت شناختی بوده، در برگیرنده ی عوامل اجتماعی متنوع بوده و دارای تاریخی است که گذشته، حال و آینده را به هم پیوند می زند. [10] لذا حس مکان عاملی است که موجب تبدیل یک فضا به مکانی با خصوصیات حسی و رفتاری ویژه برای افراد خاص می گردد. [13] احساس تعلق به مکان، سطح بالاتری از حس مکان است که در هر موقعیت و فضا، به منظور بهره مندی و تداوم حضور انسان در مکان نقش تعیین کننده ای دارند. [14] رلف اعتقاد دارد که یک مکان موقعی فراتر از یک فضاست که واجد سه خصوصیت محدوده ی کالبدی، فعالیت و معنا باشد و در این میان، معنا را جزء لاینفک و صعب الوصول این گروه میدانند. [15][16]

کانتز نیز با ارائه نظریه چهره مکان چهار جزء مرتبط در یک مکان را شامل تفاوت عملکردی، اهداف مکانی، مقیاس تعامل و بخش های طراحی دسته بندی میکند که تفاوت عملکردی به فعالیت های مکان، اهداف مکانی به مفاهیم و معانی مکان، مقیاس به اندازه محیطی و بخش های طراحی به عناصر و اجزای کالبدی مکان اشاره دارد. وی مکان را از رویکرد روانشناسی محیطی، یک واژه تخصصی میدانند که شامل فعالیت قرارگاه کالبدی و اجزاء دیگر میباشد. [17]

گوستافسون با پایه قراردادن و قیاس تطبیقی نظریات کانتز و رلف به توصیف رویکرد تعاملی سه قطبی فرد، دیگران و محیط به عنوان مدل چهارچوبی نظری در شکل گیری معنی پرداخته و مدل شفافی از معنی و شکل گیری آن در محیط های ساخته شده را ارائه می نماید. [18]

کارمونا در کتاب ارزشمند خود مکان را در یک مثلث سه قطبی حاصل برآیند سه عامل فعالیت، فرم و تصور فردی می داند که در یک مثلث تعاملی مکان را بوجود آورده و واجد دامنه های مختلفی میباشد. [19]

کریستین نوربرگ شولتز معماری گذشته ی زندگی بشری را که در آن معانی با مکان پیوند خورده و با وجود سختی زندگی و بی عدالتی اجتماعی، انسان ها در مجموع به مکان احساس تعلق می کردند را تاکید می کند. [20]

روانشناسان محیطی نیز به مطالعه محیط و روابط انسانی پرداخته اند. [21] در این دیدگاه تعلق مکانی به روابط شناختی فرد با محیط یا یک فضا اطلاق می‌شود و از لحاظ هویتی، تعلق مکانی اشاره به رابطه‌ی هویتی فرد به محیط اجتماعی که در آن زندگی کند دارد. [22] حس تعلق در روانشناسی محیطی از موضوعات جالب و مورد توجه بوده است.

مرور ادبیات موضوع بیانگر گستردگی واژه‌ها و رویکردهای مختلف تبیینی این احساس و معنای خاص محیطی است که علاوه بر آنکه دامنه‌ی وسیع اطلاعاتی را نشان می‌دهد، نوعی سردرگمی واژه‌ها و پیچیدگی ذهنی به همراه دارد. [21] واژه‌های متعددی نظیر دلبستگی به مکان، الویت دهی به مکان، وابستگی به مکان، هویت مکان و غیره از جمله این واژه‌ها می‌باشند. پروشانسکی هویت فردی را منبعث از هویت مکانی و این هویت را نشأت گرفته از ادراک، شناخت و نهایتاً نسبت به مکان می‌داند. [23] آلتمن حس تعلق در محیط را بیش از تجربه‌ی شناختی دانسته و اعتقاد دارد که این حس، عقاید فرهنگی مرتبط کننده افراد با محیط را شامل می‌شود و خصوصیات این محیط را در 3 عامل مقیاس، اختصاصی بودن و قابل دسترس بودن بیان می‌نماید. [22] اراپورت با تاکید بر نقش مولفه‌های اجتماعی-فرهنگی در شکل‌گیری محیط کالبدی، با ارائه نظریه‌ی ارتباط غیر کلامی، محیط را مجموعه‌ای از عناصر کالبدی ثابت، نیمه ثابت و متحرک تقسیم می‌کند که فرد بر اساس کدها و انگاره‌های فرهنگی خود، معنا و مفهوم خاص را از محیط و عناصر آن استنباط می‌کند. [24]

در دانش‌های طراحی نیز برگرفته از نتایج پژوهش‌های بین رشته‌ای، ردپای کالبدی نظریه‌های مختلف حس تعلق قابل شناسایی است. کوین لینچ با تاکید بر حس تعلق به عنوان یک ضابطه‌ی طراحی، با ارائه مفهوم ذهنی مکان شامل خوانایی و خاطره‌ی جمعی از منظر استفاده‌کنندگان، عناصر کالبدی راه، لبه، گره و نشانه را به عنوان عوامل تاثیرگذار در شکل‌گیری مفهوم خوانایی محیطی اعلام می‌کند و شناخت به دست آمده از این روش را شناخت مکانی نام گذاری می‌کند. [25] بنتلی و همکاران وی [26] با مطالعه و بررسی مجموعه ساختمان‌ها و منازل مسکونی در انگلستان، به وجود نوعی تمایل در ایجاد رنگ تعلق و تمایز محیطی در ساختمان‌ها اشاره داشته و آن را به خوانایی محیطی تعبیر می‌نماید و آن را در دو دسته تعلق توافق جویانه و شفاجویانه دسته بندی می‌کند. در جدول 1 برخی از فاکتورهای موثر در ایجاد حس تعلق به مکان آورده شده است:

جدول 1- برخی از عوامل کالبدی موثر در ایجاد حس تعلق به مکان از دیدگاه نظریه پردازان (ماخذ: نگارنده، سال 1395)

ردیف	عوامل کالبدی موثر در ایجاد حس تعلق به مکان
1	اندازه مکان، درجه محصوریت، تضاد، مقیاس، تناسب، مقیاس انسانی، فاصله، بافت، رنگ، بو، صدا، تنوع بصری، هویت، امنیت، سرزندگی و خاطره انگیزی
2	موقعیت، منظر، شخصیت کالبدی، مالکیت، اصالت، وسایل رفاهی، طبیعت مانند: آب، گیاهان، آسمان، خورشید و فضاهای خصوصی و جمعی
3	خوانایی، ادراک بصری و هماهنگی قرارگاه رفتاری با محیط بصری
4	خوانایی، نفوذپذیری، محصوریت، مجاورت، ساختار سلسله مراتبی

مقایسه‌ی تطبیقی

در این مقاله به توصیف تجارب مقایسه‌ای برنامه‌های بهسازی و نوسازی می‌پردازیم که نمونه‌های انتخابی عمدتاً بر مناطق و نه مجتمع‌های ساختمانی متمرکز است. به منظور روشن شدن وجوه تشابه و تمایز نمونه‌های انتخاب شده ابتدا به معرفی مختصر هریک از پروژه‌ها می‌پردازیم.

1- بررسی نمونه های خارجی

نمونه های خارجی از هردو فرهنگ غرب و شرق-اسلامی انتخاب شده است تا راهکارهای به کار گرفته شده در هر دو فرهنگ متفاوت مشخص گردد. نمونه غربی بالتیمور بزرگترین شهر و مرکز فرهنگی ایالت مریلند در کشور آمریکا است. دو نمونه ی دیگر از کشور مراکش، شهر "آسیلا" و برنده ی جایزه ی آقاخان در سال 1989 و دیگری شهر "قاهره" انتخاب شده است.

1-1- نوسازی شهری در آمریکا- بالتیمور

"بالتیمور" نمونه ی پایدار و موفقی از برنامه های بهسازی، احیا و ارتقای کیفی یک شهر بزرگ به شمار می آید. به رغم تفاوت شهرهای مخلف جهان بایکدیگر، با مطالعه ی تجربه ی بالتیمور در امر شکل دهی مجدد به بافت های فرسوده ی شهری می توان برای دیگر شهر ها آموزه هایی یافت. در بالتیمور پس از وقوع آتش سوزی 1904، افراد این جامعه دست به دست هم دادند. در واقع این جامعه ی کسب و کار شهر بود که نخستین گام های موثر را برداشت تا با فرسایش و تحلیل ظاهرا بی امان و بی وقفه ی سلامت شهر خود به مقابله برخیزد. در این طرح حدود 13 هکتار از مرکز شهر برای بازسازی در نظر گرفته شد. هدف طرح عبارت بود از نگه داری و حفاظت مهمترین ساختمان های موجود و نیز ایجاد انگیزه های اقتصادی جدید، افزایش فضاهای باز و جداکردن مسیرهای پیاده و سواره. این طرح مرکز اشتغال ایجاد کرده و درآمد سالانه ی شهر را افزایش داده است. این جامعه ی تجاری کسب و کار شهر بود که هزینه ی برنامه های امور عمومی و اجرایی شهر را تامین می کرد. شالوده ی این نوسازی برپایه ی ایده های درازمدت استوار بود. [27]

1-2- بهسازی و نوسازی مراکش - آسیلا

یکی از پروژه های بهسازی و نوسازی که در آن تلاش شده است تا با استفاده از مشارکت مردمی به مفهوم توسعه پایدار نزدیک تر شود، تجربه بهسازی و نوسازی شهر آسیلا در کشور مراکش است که توانسته با استفاده از روش مناسب، جایزه آقاخان سال 1989 را از آن خود کند. در واقع هدف این پروژه تجدید حیات و تجدید حیثیت یک بافت کهن از طریق تزریق فعالیت های جدید و استفاده از مشارکت مردم بومی محل بوده است. در این پروژه کوشش شده است با حداقل هزینه و حداقل مداخلات به ایجاد شرایط زیست بهینه منجر شود و با استفاده از نیروی حیاتی موجود در شهر، حیات مجدد را به ساکنان آن باز گرداند. دست اندرکاران این پروژه به فرهنگ به عنوان یک منبع درآمدی برای جمعیت محلی اعتقاد داشته اند. در واقع پروژه بازتوانی شهر با ایده اصلی برگزاری فستیوال فرهنگی، همراه با مشارکت ساکنین صورت گرفته است. مشارکت مردمی و اهمیت به نقش توریسم و حفاظت از عناصر تاریخی، از نکات کلیدی و قابل توجه در این پروژه است. فرسودگی سبب شده است محله های شهر به طور مشخصی از عدم وجود نظافت و پاکیزگی رنج ببرند. از نکات منفی این پروژه می توان به عدم توجه طراحان به نیازهای استفاده کننده و باشنده در فضا اشاره کرد، که این امر حاکی از عدم توجه به مشارکت های مردمی در مراحل طراحی میباشد. در این پروژه گرچه ساکنین از شناخته شدن شهر خود احساس غرور می کردند اما در عین حال برگزاری فستیوال های فرهنگی در چنین سطحی را بالاتر از سطح زندگی خود دانسته و آن را در تقابل با اصالت و سادگی زندگی خود می دانند. [28]

3-1- بهسازی بافت تاریخی قاهره

بافت تاریخی قاهره هسته‌ی در حال فروپاشی بزرگترین شهر آفریقا است. در تقابل با گستره‌ی کلان شهر، بسیاری از مناطق تاریخی مخروبه‌اند و به محلاتی فقیرنشین تبدیل شده‌اند. با این حال، قاهره از نظر معماری از هویت ممتازی برخوردار و بیشترین تراکم یادگارهای دوران اسلامی را در جهان، چه از لحاظ کمی و چه کیفی، در خود جای داده است.

خیابان الازهر یکی از مسیرهای شرقی-غربی قاهره است که شهر تاریخی را به دو بخش تقسیم کرده که رابطه‌ی آن با یک پل فلزی برقرار می‌شود. ساختمان‌های بزرگ نوساز در هر دو طرف در حال تغییر دادن الگوی کاربری زمین و بلعیدن بافت سنتی شهری اند. پیش از این شهر تاریخی به محله‌های قومی یا حرس (حراست شده) با شبکه‌ی خیابانی و دروازه‌های اصلی خود تقسیم می‌شد، که شب‌ها بسته می‌شدند. این الگوها فضاها و کنج‌های کوچکی بر سر تقاطع پدید می‌آورد که فضاهای تجاری محلی لازم را تشکیل می‌دهند. برای این خیابان‌های پر جنب و جوش، مساجد بزرگی با گنبدها و مناره‌هایشان حضوری آرام دارند. به همین ترتیب، فضاهای دافع هم کوچک‌اند. از این رو محیط خیابانها (مغازه‌ها و خانه‌ها) در نقش کانون فعالیت و برای تعاملات اجتماعی به جایگزین قابل توجهی برای فضای باز تبدیل می‌شوند. این سرریز فعالیت‌ها به خیابان موجب رفت و آمد عابران پیاده در معبر سواره می‌شود. با همه‌ی اینها، چنین کارکردی هم از نظر اقتصادی برای خیابان منطقی است و هم به یکپارچگی اجتماعی بیشتر محل می‌انجامد.

اجتماعات محلی که استطاعت مالی چندانی ندارند، عامل فرسودگی شدید شهر تاریخی شناخته شده‌اند. برای حل این مشکل، طرح "پروژه‌ی بهسازی قاهره‌ی تاریخی" ظرف یکسال از سوی برنامه‌ی توسعه‌ی سازمان ملل و شورای عالی میراث باستانی در دستور کار قرار گرفت. هدف این طرح حفاظت میراث شهری و توجه به آن و ارتقای کیفی سطح زندگی ساکنان شهر تاریخی بود. به این دو مولفه به صورتی هم‌سنگ و جداناپذیر نگریسته شده است. در طرح راهبردی تلاش می‌شود که ضمن توجه به سرشت اندام وار منطقه، دسترسی‌های بافت تاریخی قاهره بهبود یابد. در این طرح حجم آمد و رفت متناسب با ظرفیت‌های محیطی پیش‌بینی می‌شود، بی‌آنکه به خیابان‌کشی و تعریض آشکار روی آورد. [29]

در جدول 2 راهبردهای اتخاذ شده جهت مداخله در بافت‌های فرسوده (در پروژه‌های خارجی) از حیث کالبدی، اجتماعی، فرهنگی، ذهنی-روانی و اقتصادی گردآوری و قیاس شده است:

جدول 2- راهبردهای اتخاذ شده جهت مداخله در پروژه‌های هدف بازآفرینی شهری (ماخذ: نگارنده، سال 1395)

معیار	بالتیمور	آسیلا	قاهره
کالبدی	نظر به اینکه این پروژه پس از آتش‌سوزی 1904 آغاز شده است بدیهی است کلیه‌ی ملزومات در حین طراحی لحاظ شده است.	پاکسازی شهر از آلودگی، توسعه و زیباسازی منظر شهری از طریق نقاشی‌های دیواری و استفاده از پالت رنگی متنوع	کف‌سازی ساده با بهره‌گیری از مصالح سنتی و جانمایی دقیق ساختمان‌های نوساز در زمین‌های بایر و بهبود دسترسی‌های بافت تاریخی
اجتماعی	افزایش تعاملات اجتماعی از طریق به‌کارگیری مشارکت مردمی و استفاده از نظرات شهروندان در کلیه مراحل پروژه	افزایش تعاملات اجتماعی و کمک از ساکنین بومی در جهت برگزاری فستیوال‌های فرهنگی	افزایش اعتبار و شهرت مکان و نیز تعاملات اجتماعی از طریق فعال نمودن بازارچه‌هایی فعال و پویا

فرهنگی	نگرش خاص برنامه ریزان به بناهای تاریخی به مثابه منبع درآمد و سرمایه های ملی-تاریخی	برگزاری فستیوال های فرهنگی و جذب توریست و جهانگردان	حفاظت از بناهای تاریخی در الویت نخست فرایند پروژه بهسازی و نوسازی میباشد
ذهنی-روانی	احساس مسئولیت جوامع تجاری و سرمایه دار به سرنوشت خود و شهرشان	مشارکت مردم با استفاده از آموزش حس مسئولیت پذیری	مشارکت فعال مردم محلی و افزایش تعلق خاطر و اعتماد به نفس شهروندان
اقتصادی	افزایش سطح اشتغال، رونق گردشگری و جذب جهانگردان و مشارکت مردم و جامعه ی تجاری به منظور کاهش هزینه ها	مشارکت مردمی تا هم حس تعلق شهروندان افزایش یابد و هم این کار از نظر اقتصادی مقرون به صرفه باشد	مشارکت فعال مردم محلی به منظور کاهش هزینه های اجرایی

2-بررسی نمونه های داخلی

2-1-تهران

در حال حاضر اوضاع و تحولات ناحیه ی مرکزی کلان شهر تهران از دیدگاه مسائل شهرسازی و شهرنشینی، به یکی از مظاهر و نمونه های بارز در سطح جهانی تبدیل شده که تقریباً تمامی مشکلات شهری را یک جا در داخل خود گردآورده است. از این رو دیگر تردیدی نیست که پرداختن به آن به عنوان یک ضرورت تاریخی و ملی در دستور کار قرار گرفته، و بنابراین لازم است که موضوع به شیوه ای عملی و همه جانبه مورد مطالعه قرار گیرد. [30]

از پروژه های بهسازی و نوسازی انجام شده در مناطق مختلف شهر تهران برخی از مهمترین آنها در ذیل گردآوری شده است:

2-1-1-پروژه نواب

پروژه ی نواب را می توان بزرگترین طرح نوسازی شهر تهران دانست که همانند بسیاری از پروژه های نوسازی شهری، به شدت پدیده ی جابجایی جمعیت و معضلات ناشی از آن را به دنبال داشته است. هدف اولیه ایجاد بزرگراهی برای اتصال شمال و جنوب شهر تهران بود. برای ایجاد بزرگراه بسیاری از مسکن های موجود تخریب شدند و ساکنان آن به اجبار به سایر نقاط شهر و حومه مهاجرت کردند. در مراحل بعد تصمیم بر آن شد که برای جبران مسکن های تخریب شده و نیز بازگشت بخشی از هزینه های صرف شده، در دو طرف بزرگراه ساختمان های بلند مسکونی، تجاری و اداری ایجاد گردد. ویژگی های مسکن جدید را چنین می توان برشمرد:

آپارتمان های بلند به جای خانه های 1 و 2 طبقه-وجود فضاهای بی دفاع و ناامن-نبود فضای سبز مورد نیاز ساکنان-آلودگی هوا و صوت-تعداد زیاد واحدهای مسکونی در هر بلوک-فقدان مدیریت کارآمد-عدم انطباق مسکن های جدید با ویژگی های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی ساکنان اصیل بافت.

در نتیجه وجود این مسائل، ساکنان قدیمی بافت مجدداً به مسکن های ساخته شده بازنگشتند و به سایر نقاط شهر و حومه مهاجرت کردند و به جای آن مهاجران کم درآمد و خانواده هایی با ویژگی های فرهنگی و اجتماعی مختلف و گاه متضاد در این مسکن ها ساکن شدند. [31]

2-1-2 محله عودلاجان

با توجه به تجربه نواب، پروژه محله عودلاجان به گونه ای متفاوت با نواب طراحی شد. هدف اصلی از طرح، حفظ ساکنان اصیل بافت و جلوگیری از مهاجرت آنان و نیز جذب جمعیت جدید است. قبل از شروع طراحی ویژگی های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی ساکنان و همچنین گونه های سنتی مسکن در این محله به دقت مطالعه شد. تاثیر این مطالعات در مسکن های جدید بدین صورت بود: ساخت مسکن های جدید با اندازه های متنوع با توجه به اقتصاد خانوارها- استفاده از گونه های سنتی در طراحی مسکن های جدید- توجه به محرمیت و در نظر گرفتن فضاهای مورد نیاز و مورد علاقه ساکنان از جمله حیاط و فضای سبز- رعایت استانداردهای طراحی مسکن. [31]

3-1-2 ساماندهی و بهسازی گذر مروی

پروژه مروی تهران یکی از نمونه های موفق فعالیت های انجام شده شرکت عمران و مسکن سازان منطقه ی مرکزی است. بر اساس مناقصه انجام مرمت و بازسازی و ساماندهی منطقه ی مروی تهران که از سوی سازمان زیباسازی شهر تهران در سال 1384 برگزار گردید کار به شرکت عمران و مسکن سازان منطقه مرکزی (استان اصفهان) به عنوان مدیر پیمان واگذار شد تا حدفاصل خیابان ناصرخسرو مقابل عمارت شمس العماره و خیابان پامنار گذر مروی به طول 350 متر که قطب تجاری و مذهبی منطقه محسوب می شود ساماندهی گردد. مکان هایی مانند مسجد آقا محمود و مدرسه ی مروی در بخش مرمت و ساخت رواق و کف سازی و احداث بازار سنتی در بخش بازسازی و ساماندهی تاسیسات زیربنایی در دستور کار قرار گرفت. علاوه بر وجود مشکلات کالبدی و بصری، تغییرات عمده در رفتارهای اجتماعی-مدنی نیز بر این گذر سایه افکنده و باعث پدید آمدن ناهنجاری ها، نا امنیها و بزهکاریهای متعدد در این گذر و بافت پیرامونی آن گردیده است. این پروژه به عنوان الگویی در ساماندهی و بهسازی شهری یکی از محورهای تاریخی تهران قدیم، به بهبود سیما و منظر و جداره های آن می پردازد. که علاوه بر ارتقای کیفیت محیط از نظر بصری و کارکردی و عملکردی، باعث تسهیل در رفت و آمد مردم و بالا بردن سطح امنیت و ایمنی می گردد. [32]

2-2-2 طرح مرمت شهری کرمانشاه

هسته ی قدیمی شهر کرمانشاه نیز مانند سایر شهرها با گذر زمان به مکانی با ساختاری گسیخته چه ذهنی و چه عینی مبدل شده است. با شناخت و بررسی مفاهیم وجودی و معانی ساختار کالبدی-فضایی این شهر، با مفهوم مکانی جدیدی مواجه می شویم. مکانی با ساختار کالبدی گسسته و به نحوی شتابان در حال پوسیدن و اضمحلال. در این مکان، دیگر هیچ احساس و ادراکی از محله هایی به مثابه مکان های با هویت و مملو از خاطره ها، وقایع و حوادث به یادماندنی وجود ندارد و دیگر هیچگاه فضایی آشنا ادراک نخواهد شد. [33]

چارچوب نظری طرح بر پایه ی سه نظریه معروف، از سه اندیشمند امور شهری "کریستوفر الکساندر"، "ادموند بیکن" و "کوین لینچ" استوار شده است.

ساختار و چارچوب نظریه ی پیشنهادی را می توان به این ترتیب بیان کرد:

- پرداختن به درون شهر و رشد آن از درون، پراکنش مجدد انسان و فعالیت در فضا را به صورت تدریجی مهیا می کند.
- شهر از طرحی وحدت یافته و رشد ساختاری از ذره فضا تا کلان فضا پیروی می کند.
- مراکز شهری به مثابه فضای شهری مثبت و فعال، در مقیاس کوچک (حمایت کننده) و در مقیاس بزرگ (پشتیبان کننده) شکل می گیرند.
- خوانایی و وضوح فضایی-کالبدی در مقیاس های مطلوب به ادراک بصری از شهر مدد می رساند.

تقسیمات کالبدی شهر بر اساس حداقل و حداکثر جمعیتی نگریسته شده است و این در حالی است که مقوله ی سکونت و تبلور فضایی آن، یعنی "مسکن" به عنوان ملاتی بین فعالیت های شهری نقش اساسی بازی می کند و به پراکنش فعالیت های شهری شکلی منطقی می بخشد، و به عنوان کابری مکمل در مجاورت سایر عملکردها (بخصوص کابری های منعطف-مختلط) هم در مقیاس ساختار و هم در مقیاس فضا، همخوانی فرمی و شکلی، تنوع کالبدی-فضایی را حیات می بخشد. به این ترتیب با محور قرار دادن انسان و حوزه ی نفوذش در هر مقیاس کالبدی و نواحی پیرامون آن، تقسیمات کالبدی از مقیاس شهر تا بافت مسکونی توزیع می شوند، تا در هر مقیاس احساس تعلق و وفاداری و غرور نسبت به محیط پیرامونی پدید آید و احساس تعلق به شهر در هر مقیاس شکل گیرد. [34]

2-3- طرح حفظ، احیا و ساماندهی بافت تاریخی سمنان

شهر سمنان، مرکز استان سمنان، از شهرهای تاریخی در حاشیه ی کویر مرکزی ایران است که در مسیر جاده ی باستانی ابریشم واقع شده و پیشینه ی آن به پیش از اسلام می رسد. به دلیل شاخصه های کالبدی و فرهنگی و بعضاً منحصر به فرد خود یکی از اصیل ترین بافت های کهن شهری ایران به شمار می آیند.

در سمنان گسترش لجام گسیخته شهر در سمت شمال، به تدریج از مرکزیت کالبدی و عملکردی محله های قدیمی کاسته بود، به طوری که این محله در گذشته ی تاریخی خود باقی مانده بودند. این امر، به خصوص توأم با عدم سرمایه گذاری دولتی در بافت قدیم و ارائه خدمات شهری در بافت جدید شهر، و هم چنین عدم امکان دسترسی سواره به عمق بافتی که قبل از پیدایش وسایل نقلیه ی جدید شکل گرفته بود، به افت کیفیت کالبدی بافت انجامیده و موجب شده است که ساکنان قدیمی بافت نسبت به آن ارزیابی منفی داشته باشند. این مسئله به روند برون کوچی فرزندان و جوانان خانواده های قدیمی ساکن بافت دامن زده و با جایگزینی مهاجران روستایی و غیربومی (افغانها، جنگ زدگان، و کارگران صنعتی) دگرگونی اجتماعی بافت فراهم آمد. ساکنان جدید، وابستگی عمیقی به بافت نداشتند و به سرمایه گذاری در آن هم علاقه ای نشان نمی دادند.

در نتیجه ی نوسازی تدریجی و سلول به سلول بافت که می توانست مانع اضمحلال آن شود، متوقف مانده و به این ترتیب، کالبد بافت در حال فرسایش بود. افزون بر اینها، اتصال ضعیف میان دو بافت جدید و قدیم، به شکنندگی عملکردی بافت قدیم منجر شده است. از آن پس، دو بافت جدید و قدیم نه در تفاهم و تعامل با یکدیگر، بلکه در تقابل با هم، مسیری جداگانه را پیموده اند.

در این طرح علی رغم دیدگاه گروه مطالعاتی بافت تاریخی سمنان، باز هم محور اصلی کار کماکان بر کالبد استوار مانده است. در مطالعات انجام شده، ساختار اجتماعی و اقتصادی بافت بررسی شد، اما عدم اختیار در تدوین سیاست های کلان اقتصادی و اجتماعی باعث شده که نهایتاً پیشنهادها در همان چارچوب طراحی محدود شوند. برای ارائه یک برنامه ی موفق احیای بافت، نه تنها شهرساز باید راه حل های فیزیکی ارائه نماید، بلکه حوزه ی اقتدار وی باید به مسائل اقتصادی نیز تعمیم یابد تا بتواند در سیاست های کلان اقتصادی شهر تاثیر گذارد. [35]

در جدول 3 راهبرهای اتخاذ شده جهت مداخله در بافت های فرسوده (در پروژه های داخلی) از حیث کالبدی، اجتماعی، فرهنگی، ذهنی-روانی و اقتصادی گردآوری و قیاس شده است:

جدول 3- راهبردهای اتخاذ شده جهت مداخله در پروژه های هدف بازآفرینی شهری (ماخذ: نگارنده، سال 1395)

معیار	تهران	کرمانشاه	سمنان
کالبدی	همسان سازی تناسبات و خط آسمان گذر با استفاده از عناصر و المان های شاخص، طراحی و اصلاح سطوح فضای سبز و نور پردازی و روشنایی گذر تسهیل رفت و آمد شهروندان	در نظر داشت مقیاس انسانی به عنوان تنها واحد اندازه گیری در فرآیند پروژه و ایجاد راسته های پیاده (پیاده راهها) خوانایی و وضوح فضایی-کالبدی	حفظ معابر و مراکز محلات و تعریض معابر با هدف تسهیل حرکت اتومبیل و الویت دهی به عابر پیاده
اجتماعی	جلوگیری از مهاجرت ساکنان اصیل بافت کهن و تاریخی (در پروژه عودلاجان) و بالا بردن سطح امنیت و ایمنی	ایجاد راسته های پیاده (پیاده راهها) و افزایش تعاملات اجتماعی به مثابه جامعه ای پویا و در حرکت و در نظر دلشست مراکز شهر به مثابه فضای شهری مثبت و فعال	حفظ معابر و مراکز محلات به عنوان کانون بروز حیات شهری
فرهنگی	مرمت و حفظ و نگه داری بناهای با ارزش و تاریخی و توجه به محرمیت در تمامی مراحل طراحی	تقویت عناصر و المان های معماری و شهرسازی که هنوز زنده اند	حفظ آثار تاریخی و بناها و المان های شاخص
ذهنی-روانی	مشارکت مردمی	افزایش تعلق خاطر شهروندان از طریق تقویت المان های شاخص و یا تاریخی	ایجاد دید مثبت به بافت تاریخی و الویت قراردادن نیازهای فیزیولوژیک انسان (آسایش)
اقتصادی	جذب همکاری اصناف و مشارکت مردمی به منظور کاهش هزینه ها	-	-

جمع بندی

پس از شناخت و معرفی ویژگی های مثبت و منفی پروژه های نوسازی و بهسازی بازگو شده، حال با قراردادن این مواضع در مقابل هم به استخراج تشابهات و تفاوت های موجود در پروژه ها می پردازیم. در جدول 4 و 5 وجوه تشابه و تمایز این راهبردها به تفکیک بررسی شده است.

جدول 4- وجوه تشابه پروژه های داخلی و خارجی در اتخاذ راهبردهای مداخله (ماخذ: نگارنده، سال 1395)

معیارها	تشابه	
	نمونه های داخلی	نمونه های خارجی
کالبدی	<ol style="list-style-type: none"> حفاظت و مرمت بناهای باارزش استفاده از گونه های سنتی در طراحی مسکن 	<ol style="list-style-type: none"> نگه داری و حفاظت مهمترین ساختمان های موجود و توجه به بناهای تاریخی شهر به مثابه میراث و دارایی حفظ اصالت و هویت در انتخاب مصالح و پالت رنگی زیباسازی شهری به کمک نقاشی دیواری

4. سازگاری و رعایت مقیاس 5. توجه به بافت تاریخی به عنوان هسته ی اصلی جذب جهانگردان	3. بهبود سیما و منظر جداره ها و نماهای شهری 4. الگو برداری و همسان سازی مقیاس با استفاده از المان های شاخص 5. حفاظت و مرمت بافت تاریخی به عنوان یک شاخصه ی هویت ساز	
1. افزایش فضاهای باز و عمومی و جدایی مسیر سواره و پیاده 2. خیابان کانون تعاملات اجتماعی	1. ایجاد راسته های پیاده در ترکیب استخوان بندی اصلی شهر 2. معابر شهری به عنوان کانون حیات شهر	اجتماعی
-	-	فرهنگی
1. توجه به نیازهای شهروندان در درازمدت	1. محور قرار دادن انسان و حوزه ی نفوذش	ذهنی-روانی
1. مشارکت جامعه ی کسب و کار شهر	1. جلب همکاری اصناف (واحد های تجاری)	اقتصادی

جدول 5- وجوه تمایز پروژه های داخلی و خارجی در اتخاذ راهبردهای مداخله (ماخذ: نگارنده، سال 1395)

تمایز		وجه معیارها
نمونه های خارجی	نمونه های داخلی	
-	-	کالبدی
1. جابجایی ساکنان بی بضاعت	1. حفظ ساکنین اصیل و جلوگیری از مهاجرت و تلاش جهت جذب جمعیت جدید	اجتماعی
1. نگاه به فرهنگ به مثابه منبع درآمد من جمله برگزاری فستیوال های فرهنگی و جذب توریست (مخاطب بین المللی)	1. توجه به فرهنگ و اعتقادات فرهنگی من جمله محرمیت و برپایی مراسم آیینی و مذهبی (غالبا مخاطب بومی- ملی)	فرهنگی
1. احساس مسئولیت شهروندان و بخش خصوصی نسبت به سرنوشت خود 2. مشارکت گسترده مردم در امر بهسازی و نوسازی	1. ایجاد دید مثبت نسبت به بافت تاریخی و تعلق خاطر به آن 2. مشارکت مردمی در پروژه های بهسازی و نوسازی کمتر دیده می شود	ذهنی-روانی
1. غالبا تامین مالی پروژه از سوی بخش خصوصی صورت می گیرد. 2. می توان چنین بیان کرد که تلاش در حوزه ی اقتصاد و بازگشت سرمایه بخش اعظم دل مشغولی های پروژه های خارجی میباشد	1. غالبا تامین مالی پروژه از سوی بخش دولتی صورت می گیرد. 2. تمرکز کمتری برحوزه اقتصاد در نمونه های داخلی صورت گرفته	اقتصادی

--	--	--

نتیجه گیری

شهرهای کهن با بوجود آمدن مظاهر زندگی مدرن جذابیت سکونتی خود را از دست داده و بخش های جدید به صورت مدرن و فاقد هویت شکل گرفته اند. فرسودگی از ابعاد متعددی برخوردار است که این ابعاد از ویژگی های صرفا کالبدی آغاز شده و به دیگر ابعاد اجتماعی، اقتصادی، ذهنی و ... گسترش پیدا می کند. وضعیت این بافت ها بدون توجه به زمینه و بستر خود باعث تسریع زوال این بافت ها گردیده است. تاکنون مطالعات بسیاری در زمینه ی بافت های فرسوده صورت گرفته است اما با این وجود هنوز جای خالی تحقیقاتی جامع و کامل در این زمینه احساس می شود که بتوان بر مبنای نتایج مستخرج از آن معیارهایی برای احیا و بهسازی این بافت ها در هر منطقه و مطابق با ویژگی های بستر فراهم آورد. نظر به مفاهیم بازگو شده در این پژوهش برخی از عوامل موثر در ارتقاء هویت مکان در جدول 6 و به شرح زیر استخراج شد:

جدول 6- برخی از راهکارهای موثر در ارتقاء هویت مکان (ماخذ: نگارنده، سال 1395)

معیار	برخی از راهکارهای موثر در ارتقاء هویت مکان
کالبدی	کاهش اراضی بایر و رها شده در جهت توسعه و بهبود سیمای شهر استفاده از پالت های رنگی همساز با اقلیم و زیست بوم محله های هدف بازآفرینی شهری استفاده از المان ها و شاخصه های اقلیمی و الگوهای سنتی طراحی در جهت ارتقاء هویت مکان (مانند بادگیر، گودال باغچه، حیاط مرکزی، درونگرایی و ...) زیباسازی و پاکسازی کالبدی از طریق گسترش فضای سبز، پارک های عمومی، پارک کودک و ... استفاده از مصالح بومی در تمامی مراحل پروژه های بهسازی و نوسازی بافت فرسوده توجه و در نظر داشت ویژگی های نمادین و نمادگرایی محیط به سبب پاسخ دهی به نیازهای تعلق و اعتماد به نفس شهروندان. رعایت تنها واحد اندازه گیری و تعیین کننده، مقیاس انسانی و فضای انسانی در مجموعه ی دستگاه شهری.
اجتماعی	بازگرداندن و حفظ ساکنان اصیل بافت کهن یا تاریخی طراحی و تاکید بر ایجاد فضاهای عمومی و مراکز محلات به منظور ارتقاء تعاملات اجتماعی طراحی فضاهای مکث و پاتوق به منظور افزایش سطح تماس و برخورد های اجتماعی ایجاد بازارچه ها و فضاهایی با کاربری مختلط حفظ معابر شهری به عنوان کانون فعالیت ها و رخداد های تاریخی-اجتماعی ایجاد راسته های پیاده (پیاده راهها) در ترکیب استخوان بندی شهر
فرهنگی	حفظ و توسعه ی مرکز تاریخی شهر به مثابه مکان موقعیت های سرشار از خاطرات گذشته که می تواند سبب ساز موقعیت های جدیدی برای خاطرات امروز باشد. استقرار فضای تعاملات اجتماعی شهری و راسته های حرکت پیاده در مرکز تاریخی شهر به سبب سامان دهی ارتباطات فرهنگی بین انسان با انسان، انسان با فضا و فضا با فضا.
ذهنی-روانی	ایجاد دید مثبت نسبت به بافت تاریخی و فرسوده و تعلق خاطر نسبت به آن در جریان احیاء و بهسازی، به عنوان مهمترین و بنیادی ترین دغدغه. رایج کردن گفتگو و فرهنگ تعامل و برانگیختن توانایی و قابلیت نهفته تک تک افراد.

استفاده از مشارکت مردمی به منظور استفاده از نظرات و پیشنهادات ساکنین در فرایند بهسازی و نوسازی.	
<p>رواق بخشیدن به صنعت گردشگری و جذب توریست از طریق زنده سازی هویت تاریخی - فرهنگی موجود در بافت‌های تاریخی و فرسوده و آشکار کردن جاذبه های توریستی آنها.</p> <p>استفاده از مشارکت های مردمی در فرایند بهسازی و نوسازی به منظور کاهش هزینه ها.</p> <p>تشویق و جذب مشارکت بخش خصوصی و استفاده از سرمایه گذاری این بخش های.</p> <p>افزایش رفاه منطقه ای با فراهم شدن محیطی امن و راحت و ارتقاء کیفیت محیط زیست زندگی شهری.</p> <p>کاهش هزینه ها اعم از اسکان جمعیت ، نگه داری شهر ، هزینه ی رفت و آمد خانوار ، زیرساخت های مورد نیاز شهری، انرژی و ...</p> <p>ایجاد اشتغال مستقیم و غیرمستقیم در جریان فرآیند احیای بافت‌های فرسوده.</p>	اقتصادی

مراجع

- [1] امین زاده ،ب. معضلات تراکم در بافت های فرسوده ،دومین سمینار ساخت و ساز در پایتخت، دانشکده ی فنی دانشگاه تهران، 1385.
- [2] مهندسان مشاور آمایشگران توسعه ی متوازن. ساماندهی بهسازی و نوسازی بافت فرسوده ی شهر سردشت، شهرداری سردشت، 1387.
- [3] اولی زاده ،ا. بررسی و تحلیل روند گسترش توسعه ی فیزیکی و تعیین جهات یهینه توسعه ی شهر سقز با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی (GIS)، پایان نامه ی کارشناسی ارشد، دانشگاه دولتی یزد، 1384.
- [4] خانی ،ع. روش های حفظ و احیای بافت تاریخی شهرها ،مجله ی شهرداری ها، ضمیمه ی شماره ی 61، 1383.
- [5] منصوری ،ا. نقش ادبیات نوسازی در توفیق آن، مجله ی علمی ترویجی منظر، شماره ی 26، 1393.
- [6] Nazemi P. Necessity of urban transformation in introverted historic textures : the ancient persian city of yazd, Journal of Planning History, Vol. 13(No.1):50-67 , 2013.
- [7] شفائی ،س. نوسازی فرایند نوسازی شهری، مجله ی علمی ترویجی منظر، شماره ی 26، 1393.
- [8] Tavakoli N. The role of physical identity of city in urban sustainability (The case study: Yazd, Iran), 14th International planning history society conference, 2010.
- [9] Akhgar H , Shaker ardekani R. Locating the waste transferring stations by using GIS towards achieving sustainable city case study : historical fabric of Yazd city, Iran , Internatinal journal of pharmaceutical science and business management, Vol.2 (6):24-31, 2014, ISSN: 2310-6913.
- [10] پرتوی، پ. مکان و بی مکانی: رویکردی پدیدارشناسانه، مجله ی هنرهای زیبا، شماره ی 14، 1382.
- [11] گل محمدی، ا. جهانی شدن فرهنگ و هویت، نشر نی، 1381.
- [12] Morley D, Robins K. Space of identity , London: Routledge, 1996.
- [13] سرمست، ب.، متوسلی، م. بررسی و تحلیل مقیاس شهر در میزان حس تعلق به مکان (مطالعه موردی: شهر تهران)، مجله ی مدیریت شهری، شماره 26، 1389.
- [14] فلاح، م. ص. مفهوم حس مکان و عوامل تشکیل دهنده ی آن، مجله ی هنرهای زیبا، شماره ی 26، 1385.
- [15] Relph E. Place and placeness, London: Pion, 1976.
- [16] Tuan Y. Topophilia , Englewood Cliffs: Prentiss-Hall. 1974.

- [17] Canter D. The facets of place, In G. T. Moore & R. W. Marans, (Eds.), Advances in environment, Behavior, and Design, Vol. 4: Toward the Integration of Theory, Methods, Research, and Utilization. New York: Plenum, pp. 109-147, 1977.
- [18] Gustafson P. Meaning of Place: Every Day Experience and Theoretical Conceptualization, Journal of Environmental Psychology (No 21): 5-16, 2001.
- [19] Carmona M. Public Places Urban Spaces, Architectural press, Elsevier, Oxford, 2006.
- [20] نوربرگ شولتز، ک. معماری معنا و مکان، انتشارات جان جهان، تهران، 1382.
- [21] Hidalgo, Carmona & Hernandez B. Place Attachment: Conceptual and Empirical Questions Journal of Environmental Psychology, vol 21: 273-281, 2001.
- [22] Altman I, Low S. Place Attachment, New York: Plenum, 1992.
- [23] Proshansky H.M, Fabian A.K and Kaminoff R. Place-identity: physical world socialization of the self, Journal of Environmental Psychology, vol 3: 57-83, 1983.
- [24] راپاپورت، آ. معنی محیط ساخته شده رویکردی در ارتباط غیر کلامی، انتشارات پردازش و برنامه ریزی شهری، 1384.
- [25] لینچ، ک. مترجم منوچهر مزینی. سیمای شهر، انتشارات دانشگاه تهران، 1374.
- [26] بنتلی، ا. و همکاران. مترجم مصطفی بهزادفر. محیط های پاسخ ده. انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران، 1382.
- [27] میدلتون، م. مترجم حمیده محمد زاده تیتکانلو. نوسازی شهری در آمریکا: تجربه ی بالتیمور. نشریه هفت شهر، سال اول، شماره 2، 1379.
- [28] حبیبی، ک. عابدی، م. باززنده سازی و احیاء بافت های فرسوده در رویکرد مشارکتی (مطالعه ی موردی: بافت فرسوده ی شهر آسیلا-مراکش)، 1389.
- [29] آنتونیو، ج. مترجم نیلپر هنرور. بافت تاریخی قاهره، نشریه هفت شهر، سال اول، شماره 2، 1379.
- [30] مهدیزاده، ج. ظری اجمالی به ساماندهی مرکز شهر تهران، نشریه هفت شهر، سال دوم، شماره سوم، 1380.
- [31] رضایی، ن. خانی، ع. و علمباز. الگوی مسکن در نوسازی بافت فرسوده، نشریه اینترنتی نوسازی، سال اول، شماره 2، 1388.
- [32] عمرانی، م. منوچهری، م. ساماندهی و بهسازی گذر مروی، نشریه هفت شهر، دوره دوم، شماره 27 و 28، 1388.
- [33] حبیبی، م. فضای شهری حیات واقعه ای و خاطره های جمعی، نشریه علمی پژوهشی صفا، شماره 28، دانشکده ی معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی، 1378.
- [34] اسداللهی، ش. طرح مرمت شهری بافت مرکز تاریخی کرمانشاه، نشریه هفت شهر، سال دوم، شماره چهارم، 1380.
- [35] رضازاده، ر. عباس زادگان، م. نگاهی به طرح حفظ، احیا و بازسازی بافت تاریخی سمنان، نشریه هفت شهر، سال دوم، شماره 4، 1380.